

ŐSRÉGÉSZETI
TANULMÁNYOK

PREHISTORIC
STUDIES

ΜΩΜΟΣ XI

ŐSKOROS KUTATÓK ÖSSZEJÖVETELE
2019. ÁPRILIS 10-12. • BTM AQUINCUMI MÚZEUM

KÖRNYEZET ÉS EMBER

ŐSRÉGÉSZETI TANULMÁNYOK / PREHISTORIC STUDIES

III

ΜΩΜΟΣ XI.

Őskoros Kutatók Összejövedele
Környezet és ember

ΜΩΜΟΣ XI

Meeting of Researchers of Prehistory
Environment and Humans

ŐSRÉGÉSZETI TANULMÁNYOK / PREHISTORIC STUDIES

SOROZATSZERKESZTŐK

ANDERS ALEXANDRA, KALLA GÁBOR, KISS VIKTÓRIA,
KULCSÁR GABRIELLA, ÉS V. SZABÓ GÁBOR

SERIES EDITORS

ALEXANDRA ANDERS, GÁBOR KALLA, VIKTÓRIA KISS,
GABRIELLA KULCSÁR, AND GÁBOR V. SZABÓ

ΜΩΜΟΣ XI.
ŐSKOROS KUTATÓK ÖSSZEJÖVETELE
Környezet és ember

A BTM Aquincumi Múzeumban 2019. április 10–12-én megrendezett
konferencia tanulmánykötete

ΜΩΜΟΣ XI
MEETING OF RESEARCHERS
OF PREHISTORY
Environment and Humans

Proceedings of the Conference Held at the BHM Aquincum Museum
between 10 to 12 April 2019

SZERKESZTŐK

Tóth Farkas Márton és Szilas Gábor

VALAMINT

Anders Alexandra, Kalla Gábor, Kiss Viktória, Kulcsár Gabriella, és Mester Zsolt

EDITED BY

Farkas Márton Tóth and Gábor Szilas

WITH

Alexandra Anders, Gábor Kalla, Viktória Kiss, Gabriella Kulcsár, and Zsolt Mester

Budapest 2023

KIADÓ
Budapesti Történeti Múzeum

Eötvös Loránd Tudományegyetem,
Bölcsészettudományi Kar,
Régészettudományi Intézet

Ősrégészeti Társaság

FELELŐS KIADÓ

Népessy Noémi

Vida Tivadar

Kalla Gábor

PUBLISHED BY
Budapest History Museum

Institute of Archaeological Sciences,
Faculty of Humanities,
Eötvös Loránd University

Prehistoric Society

PUBLISHERS

Noémi Népessy

Tivadar Vida

Gábor Kalla

© Budapesti Történeti Múzeum / Budapest History Museum, 2023
© Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Régészettudományi Intézet /
Institute of Archaeological Sciences, Faculty of Humanities, Eötvös Loránd University, 2023
© Ősrégészeti Társaság / Prehistoric Society, 2023
© A szerzők / The authors, 2023
© A szerkesztők / The editors, 2023

A kötet a [Creative Commons BY-NC-SA 2.5 HU](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) licenc alapján, megfelelő hivatkozással,
nem üzleti, tudományos vagy ismeretterjesztő célokra szabadon felhasználható.
This volume may be freely used under the [Creative Commons BY-NC-SA 2.5](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) licence
for non-commercial, scientific, or educational purposes, with appropriate reference.

ISBN 978-615-5341-93-9

ISSN 2063-8930

Technikai szerkesztő / Layout editor

Váczai Gábor

Tipográfia / Layout desing

Gembela Zsolt

Borítóterv / Cover design

Kolozsvári Krisztián

TARTALOM / CONTENTS

A szerkesztők előszava	9
------------------------------	---

Zatykó Csilla

Tájrégészet: tudományterület, módszer, szemlélet vagy divat?

Landscape Archaeology: A Discipline, a Method, an Approach or a Trend?	11
--	----

A TÁJ

† *Knípl István*

Parton–part alatt. Hajós és Császártöltés határának őskori lelőhelyeiről

On the High Bank–Near the High Bank. On the Prehistoric Sites at Hajós and Császártöltés	25
--	----

Czajlik Zoltán – Fejér Eszter – Gergács Rebeka – Rupnik László

Kora vaskori lelőhelyegyüttes tájrégészeti kutatása az érd–százhalombattai löszplatón

Landscape Archaeological Research of an Early Iron Age Site Complex

on the Loess Plateau at Érd–Százhalombatta	35
--	----

Füzesi András

A neolitikus táj rekonstrukciója Polgár-sziget mikrorégiójában

Reconstruction of the Neolithic landscape in the Micro-region of Polgár Island	49
--	----

Gutay Mónika

Felső paleolitikus lelőhelyek és szórványleletek Gyöngyösön (Mátraalja, Magyarország)

Upper Palaeolithic Sites and Stray Finds in the Territory of Gyöngyös,

Mátraalja region, Hungary	67
---------------------------------	----

Melis Eszter – Kiss Viktória – Kulcsár Gabriella – Serlegi Gábor – Vágvölgyi Bence

Előzetes jelentés a Nagycenk környékén végzett bronzkori mikroregionális kutatásokról

Preliminary Report on the Bronze Age Microregional Study of the Nagycenk Region	77
---	----

Németh Attila

Szkíta farkas – kelta vadkan, két jó barát? Adalékok a Csincse-völgy vaskorához

Scythian Wolf – Celtic Boar, Best Friends Forever? New Data on the Iron Age

of the Csincse Valley	87
-----------------------------	----

Szabó Nóra

Pozíció és funkció. Egy középső bronzkori település külső és belső határainak vizsgálata

Position and Function. Examination of the External and Internal Boundaries

of a Middle Bronze Age Settlement	93
---	----

<i>Szilas Gábor – Viczián István – Sipos György – Páll Dávid Gergely – M. Virág Zsuzsanna – Rekeczki Kinga</i>	
A folyóvízi környezet változásának hatása az őskori megtelepedésre a Duna mentén: interdiszciplináris környezeti rekonstrukció Óbuda területén	
The Impact of Fluvial Landscape Evolution on Prehistoric Settlement Patterns along the Danube: An Interdisciplinary Environmental Reconstruction in Óbuda, NW Budapest ...	105
<i>Tóth Farkas Márton – Viczián István – Sipos György – Páll Dávid Gergely – M. Virág Zsuzsanna – Szilas Gábor – Kraus Dávid</i>	
Környezeti változások a Duna egykori mellékága mentén – Interdiszciplináris kutatás Budapest III. kerület, Mocsárosdűlőn	
Environmental Changes along a Former Tributary of the Danube. Interdisciplinary Research in Mocsárosdűlő (Budapest, District III)	121
<i>Viczián István – Tóth Farkas Márton – Szabó Máté – id. Viczián István</i>	
Őskori környezeti hatások, változások és a magasártér felszínfejlődése egy többkorszakú Duna-parti lelőhelyen (Budapest I. kerület, Fő utca 2.)	
Environmental Influences and Changes in Prehistory and the Evolution of the High Floodplain at a Multi-period Archaeological Site by the Danube (2 Fő Street, Budapest, District I)	137
<i>M. Virág Zsuzsanna</i>	
Az újkőkori ember és a Duna folyam. A környezetrekonstrukció lehetőségei városi körülmények között. Esettanulmány (Budapest III. Nánási út 75–77.)	
Neolithic Humans and the River Danube. The Possibilities of Environmental Reconstruction in an Urban Area. A Case Study (75–77 Nánási Road, Budapest, District III)	157
<i>Zandler Krisztián – Péntek Attila – Markó András</i>	
Középső paleolitikus nyílt színi lelőhelyek a Cserhát területén	
Middle Palaeolithic Open-air Sites in the Cserhát Region	173
<i>Péntek Attila</i>	
Appendix – Láthatósági elemzés	184

EMBER ÉS KÖRNYEZETE

<i>Antoni Judit</i>	
A biodiverzitás kialakulása és változása egy szigetcsoporton (Marquesas-szigetek, Kelet-Polinézia)	
Development and Changes of Biodiversity on an Island Group (Marquesas Islands, Eastern Polynesia)	193
<i>Bondár Mária</i>	
A fémművesség hatása az emberre és környezetére	
The Impact of Metallurgy on Human Communities and Their Environment	201
<i>Szabó Lajos</i>	
Az őskori háborúskodás ökológiai-demográfiai perspektívában – kitekintéssel a Kárpát-medence neolitikumára és rézkorára	
Prehistoric Warfare in an Ecological-demographic Perspective – With an Outlook to the Neolithic and Copper Age of the Carpathian Basin	211

ERDŐ, VÍZ, TERMŐFÖLD, NYERSANYAG

Markó András – Biller Anna Zsófia

- Csak ló legyen és rén... Epigravetti korú lelőhelyek a tájban a Dunántúl északkeleti részén
 Just for Horse and Reindeer... Epigravettian Localities in the Landscape
 in the Northeastern Part of Transdanubia (Hungary) 231

SZIMBOLIKUS TÁJ

P. Barna Judit – Kalla Gábor

- Értelmezhetőek-e a neolitikus körárkok processziós helyszínekként?
 Can Neolithic Rondels be Interpreted as Processional Sites? 247

Jankovits Katalin

- Kultikus hely kialakulása a késő bronzkori temetők használata előtt Észak-Olaszországban
 Late Bronze Age Cemeteries in Locations Earlier Used as Cult Places (Northern Italy) 263

Pásztor Emília

- A tájolás, mint a szimbolikus tájformálás egyik eszköze
 Orientation as a Means of Symbolic Landscape Formation 275

Puskás József

- Középső bronzkori települések és territóriumok a Felsőháromszéki-medencében
 (Kovászna megye, Románia)
 Middle Bronze Age Settlements and Territories in the Felsőháromszék Depression
 (Covasna County, Romania) 285

Sörös F. Zsófia

- Az utazás problematikája az ember és a materiális világ viszonylatában
 Travelling, Humankind, and the Material World 297

Szabó Géza

- Az vagy, amit megeszel és megiszol. Kultúrajelző állatok, növények, tárgyak – a komló
 és a rejtélyes „lapátkák”
 You are what You Eat and what You Drink. Animals, Plants and Objects as Markers
 of Cultures: The Hop and the Mysterious “Little Spades” 307

A szerkesztők előszava

Amikor 2017-ben úgy döntöttünk, hogy a 2022-ben 25 éves születésnapját ünneplő ΜΩΜΟΣ – Ős-koros Kutatók Összejövedele konferencia következő helyszínéül intézményünket, a Budapesti Történeti Múzeumot, azon belül is az Aquincumi Múzeumot javasoljuk, célként lebegett előttünk egy sikeresen lebonyolított, vidám hangulatú, innovatív tudományos fórum megteremtése, melyet a találkozó követően egy színvonalas, tartalmas és jól használható tanulmánykötet megjelentetése követ. A Százhalombattán elfogadott meghívást követően megindult lázas előkészületek gyümölcseként az első célt érzésünk és a megjelentek visszajelzései alapján maradéktalanul sikerült teljesíteni, ebben pedig minden résztvevő munkatársunkat, külső partnerünket elismerés és köszönet illet. Külön kiemelendők tartjuk múzeumunk közönségkapcsolati csoportja, elsősorban Abonyi Zsanett állhatatos és elkötelezett munkáját, szervezőkészségét, ez úton is hálásan köszönve, hogy a legnagyobb odaadással igyekezett kollégáival karöltve három napig otthont biztosítani valamenyny résztvevő számára. A szakmai, tudományos és szellemi háttér megteremtésében, valamint a felhalmozott hatalmas tudás és tapasztalat átadásában nyújtott nélkülözhetetlen segítségét ez úton is köszönjük együttműködő partnerünk, az Ősrégészeti Társaság elnöksége tagjainak. A helyszín térítésmentes biztosításáért és a rendelkezésünkre álló tökéletes körülményekért a Graphisoft Parknak tartozunk hálával. Támogatásuk nélkül e rendezvény aligha valósulhatott volna meg ebben a formában. Ismételten köszönjük továbbá az Aquincum Baráti Kör, a Magyar Földtani Végylet és az OSL Hungary Kft. nagylelkű és fontos támogatását! Végül, de nem utolsó sorban a legnagyobb köszönet a nagyszámú, lelkes és aktív közönségnek, a poszterek készítőit és az előadókat illeti, akik rendkívül gazdag tartalommal töltötték meg a három nap adta keretét. 2019. április 10–12. között zajlott konferenciánk során 170 résztvevőt láthattunk vendégül, 101 szerző munkája nyomán 17 posztert tanulmányozhattunk és 40 előadást hallgathattunk meg.

A konferenciára megjelentetett absztrakt kötet kézbe véve már mindannyiunk számára nyilvánvalóvá vált, hogy a választott téma – *Környezet és Ember* – erős hívószónak bizonyult, olyan szerteágazó, izgalmas és innovatív projektek, ötletek és eredmények színes palettájának teremtett fórumot, melyek bemutatására az ősrégészet hazai művelői és közönsége régóta kíváncsian tekintett. A mai kor kihívásaira, az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás jelentőségére is reflektáló téma keretében korszerű és releváns kérdésselvetésekkel kívántuk inspirálni az előadókat és résztvevőket egyaránt. A környezetünkkel fennálló kapcsolat és egymásra utaltság, valamint a környezettudatos szemlélet fontosságára is felhívva a figyelmet, rendezvényünket igyekeztünk minél környezetbarátabb módon lebonyolítani.

Nagy örömünkre, e kíváncsiság és információhiány kielégítésének szándékával, a bemutatott előadások és poszterek részletes kifejtésére életre hívott tanulmánykötetet végre kézbe veheti Kedves Olvasónk. A végül beérkezett huszonhárom kézirat jól mutatja az átfogó téma megközelítésének sokféle lehetőségét. A tanulmányokat a konferencia tematikus szekcióinak (A táj; Ember és környezete; Erdő, víz, termőföld, nyersanyag; A szimbolikus táj) megfelelően rendeztük, ezúttal az eredetileg poszterként szereplő prezentációkat is elosztva a témák között. A sokféle nehézség, melylyel a szerkesztőgárda az eltelt több, mint három év során szembenézett, végül leküzdhetőnek bizonyult és a szerzők, a szerkesztők és a lektorok fáradtságos munkája meghozta gyümölcset, melyhez ez úton kívánunk minden olvasónak jó étvágyat, arra biztatva utódainkat, hogy a konferenciasorozat negyed évszázaddal ezelőtt Debrecenben meggyújtott lángját kitartóan hordozza tovább, hiszen az ezzel járó szellemi haszon és öröm minden befektetett időt és energiát busásan megtérít.

Sajnos kötetünk megjelenésének tragikus aspektusa is van, hiszen nemrég hunyt el kiváló munkatársunk, szerzőtársunk, Knippl István. Bár méltatását e bevezető sorok terjedelme nem teszi lehetővé, fontosnak érezzük, hogy e hely is meg-

emlékezzünk róla. Tesszük ezt nem csupán azért, hogy értékteremtő munkássága és elhivatott jelleme előtt tisztelegjünk, de azért is, mert nagy reményekkel feltűzelve szerette volna a *ΜΩΜΟΣ – Őskoros Kutatók Összejövele* konferenciasorozat 2019-es és 2021-es alkalmával is vendégül látni a

rendezvényt. Erre végül nem nyílt már alkalma, mégis lelkesen üdvözölte az aquincumi rendezést, jelenlétével, előadásával és poszthumusz megjelenő tanulmányával is emelve közös munkánk színvonalát és jelentőségét. E kötettel tehát neki és kitűnő szándékának is emléket kívánunk állítani.

Budapest, 2023. január

Tóth Farkas Márton és Szilas Gábor

Tájrégészet: tudományterület, módszer, szemlélet vagy divat?

Zatykó Csilla

ELKH BTK Régészeti Intézet

zatyko.csilla@abtk.hu

Landscape Archaeology: A Discipline, a Method, an Approach or a Trend?

The landscape archaeological and environmental historical approaches of research questions are very widespread phenomena in archaeological studies all over the world, and is not at all unusual in Hungarian research either. Yet, one can often meet with ambiguous use of terminology related to the subject of man and landscape interaction. Frequently, it is not clear whether the term of landscape archaeology means an accurate methodology, a rather general approach or perhaps just a trendy concept of archaeological discussions. The aim of this paper is to look at why and how the discipline of landscape archaeology developed, what scientific needs brought it to life, what concepts were born, and what transformations they underwent over time. What is the difference between environmental archeology and landscape archeology, or how does landscape approach view the landscape itself, how does it relate to the concepts of regionality, settlement and archaeological site. As the origins of Hungarian landscape studies are rooted in several disciplines and was inspired by different directions of archaeological research, the study discusses the influences of large-scale excavations, regional studies and archeological topography as well. It presents the sources and basic methods of landscape archaeology, and touches upon the conceptual and thematic characteristics of landscape approaches of different archaeological periods.

A TÁJRÉGÉSZET SZÜLETÉSE, IRÁNYAI

Az elmúlt évtizedekben a közösségek és a táj kapcsolatának kérdésében sokféle elméleti és módszertani megközelítés született a magyar régészetben. Az egyes tanulmányokban azonban a tájrégészet fogalmának eltérő értelmezéseivel találkozunk, akár alkalmazzák a kifejezést, akár csak elméleti keretként használják a táji megközelítést. A sokszínű magyar tájrégészeti kutatás több forrásra vezethető vissza, létrejötteinek, szerepének és helyzetének megismeréséhez érdemes röviden összefoglalni a tudományág nemzetközi fejlődését. Nyomon követjük történetének fontosabb szakaszait, és áttekintjük azokat az irányokat, melyek gazdagították, inspirálták a régészettudomány táji szemléletének kialakulását és formálódását.

Bár maga a tájrégészet (*landscape archaeology*) kifejezés inkább egy módszert, mint egy kiforrott elméletet jelölve, 1974-ben jelent meg (ASTON-ROWLEY 1974), gyökerei valahol a múlt század első évtizedeiben a Egyesült Királyságban formálódó terepi régészet (*field archaeology*) irányzatában keresendők. A módszert légifotókon felfedezett régészeti jelenségek értelmezése során Osbert Guy Stanhope Crawford fogalmazta meg először (CRAWFORD 1925), szélesan ismertté azonban William George Hoskins *The Making of The English Landscape* című művével vált (HOSKINS 1955). Meghatározásuk szerint a *field archaeology* célja a múlt utaló táji jelenségek feltérképezése, értelmezése és olyan ásatás nélküli, nem romboló módszert jelöl, amit a lelőhelynél szélesebb kitekintés és a források komplex felhasználása jellemez (CRAWFORD 1953; HOSKINS 1955). Ekkor jelenik meg – párhuzamosan a Franciaországban Fernand Braudel által bevezetett „*histoire totale*” módszerével (BRAUDEL 1972) – a totális régészet (*total archaeology*) kifejezés is, mely a különböző források és módszerek (légifotó, terepbejárás, történeti források, korai térképek, helynevek, földrajzi adatok, stb.) minél teljesebb, együttes alkalmazásának igényét jelzi. Hoskins szerint a táj a történeti dokumentumokhoz hasonlóan mintegy olvasható, egy táj története a táj jelenségeinek alapos és részletes megfigyelésével felfedhető. Ez a szemlélet jelenti gyakorlatilag ma is a brit empirikus tájrégészeti iskola elméleti és módszertani alapját.

A második világháború után az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban született elméleti iskolák a régészeti kutatás táj fogalmára

is hatással voltak. A processzualizmus irányzata a különböző gazdasági folyamatok és a települési jelenségek, változások mögött az emberi közösségek viselkedését irányító szabályosságokat és racionalitást feltételezett. Az 1960-as évektől ugyanakkor a régészeti kérdések elemzésekor egyre nagyobb teret kapott az antropológiai megközelítés és a földtudományi modellek alkalmazása. Mindez azzal járt, hogy a processzualis irányzat a tájat elsősorban az emberi tevékenység háttéréként, az emberi viselkedést meghatározó természetes környezetként fogalmazta meg. Az Egyesült Királyságból induló *spatial archaeology* irányzat a különböző szintű régészeti jelenségek térbeli kapcsolatainak feltérképezését tette vizsgálatainak fókuszába, arra az elképzelésre alapozva, hogy a jelenségek térbeli szerkezete emberi döntések és az ezeket befolyásoló ismétlődő szabályszerűségek eredménye (CLARKE 1972; 1977). A lelőhelyek térbeli eloszlásának táji értelmezése mellett az eloszlási mintázatok társadalmi-gazdasági összefüggéseinek feltárása is egyre nagyobb hangsúlyt kapott, elsősorban a hagyományosan erős antropológiai szemléletű Egyesült Államok kutatásában (WILLEY 1953; BINFORD 1962; CHANG 1968; PARSONS 1972). Az inkább magukra a települési folyamatokra, mint a helyszínekre koncentráló elméletek azt hangsúlyozták, hogy az emberi tevékenységek táji elrendezése, eloszlása kiszámítható mintát követ a rendelkezésre álló nyersanyagok, erőforrások térbeli és időbeli változásaitól függően (BINFORD 1980). Ahogyan a régészek érdeklődése egyre inkább az emberi tájhasználat, a közösségek és a táj kapcsolata felé fordult, a terepi módszerek között is egyre inkább teret kaptak a lelőhelyen kívüli (*off-site*) területekre koncentráló megközelítések, mint pl. a mintavételeken alapuló kutatási stratégiák (*probability sampling*). A multidiszciplináris szemlélet erősödésével a megtelepedés és tájhasználat folyamatainak elemzésébe a természettudomány különböző ágai is bekapcsolódtak. Ez egyrészt a geoarcheológia, a bioarcheológia és a paleobotanika fejlődését eredményezte, valamint pontosabb analitikai módszerek, kvantitatív technikák és statisztikai eljárások alkalmazását hozta, másrészt a környezeti folyamatok, az ember és a táj kapcsolatának mélyebb megértéséhez vezettek (BUTZER 1964; HODDER-ORTON 1976; HASSAN 1979; DAVID-THOMAS 2010). Mivel ekkor a táji megközelítésű régészeti vizsgálatok elsősorban a természeti környezet gazdasági kiaknázására, a

tájhoz történő alkalmazkodás jelenségeire irányultak, az 1970-es, 1980-as évek tájrégészeti kutatásában a környezetrégészeti aspektus kapott nagyobb hangsúlyt (EVANS 1978; BUTZER 1982).

Az 1980-as évektől, a kulturális antropológiai, társadalomelméleti és filozófiai megközelítések általánossá válásával jelentek meg az egykori táj erősebb társadalmi, kulturális, eszmetörténeti szempontú elemzései. Az új irány kialakulását bizonyos mértékig azok a kihívások is ösztönözték, melyekkel a processzuális régészet szembesült az emberi viselkedés univerzális szabályainak és az absztrakt térbeli modellek keresése során. Az új, posztprocesszuális iskola képviselői ugyanis már nem elsősorban a múlt közösségeinek a természeti környezet megváltoztatására irányuló vagy adaptációs mechanizmusaira összpontosítottak, hanem az ember tájérezékelésének, tájszemléletének, táji tapasztalatainak és a táj és ember kölcsönhatásának különböző formáira hívták fel a figyelmet (HODDER 1978; 1986; BENDER 1998). Ezen megközelítés szerint az egykori táj nem pusztán környezeti tulajdonságok összessége, hanem különböző spirituális, kulturális és történeti jelentéssel is felruházott jelenség, mellyel a nem pusztán adaptív, de társadalmilag is interaktív közösségek tértől, korszaktól és kulturális háttértől függően együtt éltek. Az új irányzat társadalomtudományi és filozófiai hátterének köszönhetően már a szimbolikus, ontológiai és fenomenológiai megközelítéseket is bevonta a kutatásba (BENDER 1998; TILLEY 1994).

A német tájrégészeti kutatás eredete szintén a múlt század kezdeteire nyúlik vissza, a táj régészeti koncepciója némileg azonban másképp alakult, mint az angolszász országokban. Gustaf Kossina kísérelte meg elsőként a településrégészeti adatokat tágabb földrajzi keretekben értelmezni, de a régészeti lelőhelyek térbeli eloszlásában elsősorban etnikai okokat keresett (KOSSINA 1911). Az általa bevezetett *Siedlungsarchäologie* irányzat csak az 1940-es évektől követte az ökológiai-gazdasági irányvonalat (WAHLE 1941), majd az 1970-es években a Herbert Jankuhn vezette göttingeni iskola keretein belül újult meg (JANKUHN 1977). Bár a *Siedlungsarchäologie* elnevezés továbbra is megmaradt, a történészek és régészek a települések térbeli mintázatainak ökológiai tényezőkkel is összefüggő eredetét és alakulását, valamint a táj és ember kapcsolatának demográfiai, társadalmi-gazdasági hátterét tanulmányozták elsősorban. Az új megközelítés új módszertanhoz vezetett: a településrégészet

fontos eszközei lettek a geológiai és talajtérképek, a pollen- és klímaadatok, valamint a szisztematikus régészeti adagyűjtések (*archäologische Landesaufnahme*) elemzései (JANKUHN 1973). Bár a német régészetet nem szőtték át olyan élénk viták, mint azt az angol nyelvterületek processzuális és posztprocesszuális irányzatai esetében láttuk, az 1980-as évektől kezdve egyre gyakrabban találkozunk a Jens Lüning által bevezetett *Kulturlandschaft* fogalmával (LÜNING 1982). Bár a *Kulturlandschaft* régészeti fogalma a tájat az ember-környezet, kultúra-természet dichotómiájában értelmezi, a hangsúlyt elsősorban mégis a környezet térbeli megszervezésének társadalmi, gazdasági és szimbolikus aspektusaira helyezi. Így a német tájrégészet – a *Landschaftsarchäologie* – egy olyan átfogó megközelítést képvisel, amely különös hangsúlyt fektet az ember és táj múltbéli kapcsolatára utaló tájelemek tulajdonságainak, felépítésének és funkcionális szerepének vizsgálatára (GRAMSCH 1996; LÜNING 1997; ZIMMERMANN 2009).

A politikai elszigetelődés és a nyugati szakirodalom elzártsága, valamint az egyes országok hagyományosan historikus régészeti kutatása következtében a közép-európai kutatás egészen az 1990-es évekig szinte teljesen érintetlen maradt a nyugat-európai és észak-amerikai elméleti viták hatásaitól (KALICZ-RACZKY 1977; LASZLOVSZKY-SIKLÓDI 1991; NEUSTUPNÝ 1991a; BARFORD 2001; GOJDA 2003; MEIER 2006; SUHR 2006; KUNA-DESLEROVÁ 2007; BARTOSIEWICZ-MÉRAI-CSIPPÁN 2011). A régióban általában módszertani kérdések körül alakultak ki élénkebb diskurzusok, az ember tájhoz fűződő viszonyának kérdésében leginkább a német régészeti kutatás göttingeni iskolájának hatása jelentkezett. Ugyanakkor, a Lengyelországban és Magyarországon az 1960-as, 1970-es években elinduló, kiterjedt régészeti terepbejárások (BONDÁR 2017; BARFORD-BRZEZINSKI-KOBYLINSKI 2000), valamint a légifotózással egybekötött regionális projektek megszületése a 80-as évektől (KUNA 2000; BARFORD 2001) a régészeti kutatás figyelmét az egyes lelőhelyek kutatásától a nagyobb léptékű, regionális vizsgálatok felé fordították. Az 1989–1990-ben lezajló politikai változások után a nagyberuházásokhoz kapcsolódó régészeti feltárások, az új terepi technológiák és elemzési módszerek révén a tájrégészeti szemlélet egyre inkább teret nyert a kelet-közép-európai országokban is (NEUSTUPNÝ 1991b; ZVELEBIL-BENEŠ 1997; KUNA-DESLEROVÁ 2007; GOJDA 2011).

A TÁJRÉGÉSZETI KUTATÁS MEGJELENÉSE MAGYARORSZÁGON

A tájrégészet fogalma a magyar kutatásban csak az ezredforduló táján kezdett elterjedni. Számos korábbi kutatás foglalkozott azonban a tájrégészet környezettörténeti, településtörténeti vonatkozásaival, illetve rendelkezett olyan sajátosságaival, mint a regionális szemlélet, a lelőhelyeken kívüli területek tanulmányozása, illetve a nem-romboló módszerek alkalmazása. A magyar tájtörténeti kutatás gyökerei több tudományágra vezethetők vissza, kezdetei a múlt század első évtizedeire tehetőek. Elsőként a településföldrajzi tanulmányok hívták fel a figyelmet a települések környezeti hátterének meghatározó szerepére (BÁTKY 1905; PRINZ 1922). Részben a Kossina-féle szemlélet hatása is nyomon követhető a 1930-as, 1940-es évek népiségtörténeti iskolájának munkáiban, ahol az első történeti kísérleteket látjuk a középkori természeti környezet rekonstrukciójára (SZABÓ 1937; JAKÓ 1940). A néprajzi kutatás a határhasználati rendszerek, a határjelek vagy a vízgazdálkodáshoz kapcsolódó táji elemek vizsgálatával gyakran középkori eredetű tájhasználati módok és tájelemek kutatását indította el, inspirálva ezzel a régészeti vizsgálatok táji szemléletének formálódását is (BELÉNYESY 1958; TAKÁCS 1980). Az 1950-es évektől a magyar régészetben belül is megszületett a tájrégészeti megközelítés egyfajta empirikus koncepciója és már ekkor megjelentek a nem lelőhelyközpontú, hanem táji kitekintést adó régészeti szemlélet előzményei (MÉRI 1952; 1954). Ezzel együtt csak az 1960-as években jelent meg két olyan történeti és régészeti vállalkozás, ahol a táji kitekintés, a jelenségek természeti környezetbe ágyazott értelmezése jelentős hatást gyakorolt a hazai tájrégészeti gondolkodás alakulására. 1963-ban kezdte el összeállítani Györffy György az Árpád-kori településeket természeti és táji környezetükkel együtt tárgyaló forrásgyűjteményét, mely máig alapvető adatbázisa az Árpád-kori okleveles adatokban megjelenő táj-elemek kutatásának (GYÖRFFY 1963–1998). Három évvel később jelent meg a Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) első kötete. A több évtizedes vállalkozás célja a régészeti lelőhelyek feltérképezése mellett kiterjedt a kutatott területekre vonatkozó szakirodalmi, levéltári és múzeumi adatok teljeskörű felgyűjtésére is, és kötetei már a kezdetektől említést tesznek a hagyományos lelőhelyeken kívül halmokról, utakról, halastavakról, elhagyott

folyómedrekről, hidakról és malomhelyekről is. Miután az MRT eredményei szélesebb táji perspektívába helyezték a különböző korok településszerkezeti jelenségeit, és rávilágítottak az emberi megtelepedés tájhoz történő alkalmazkodásának különböző útjaira is, a terepbejárásokon alapuló regionális munkák az 1960–70-es évektől egyre inkább számoltak az egyes lelőhelyek tájba illesztett interpretálásával (KOVALOVSKI 1957; 1965; MÜLLER 1971; MESTERHÁZY 1973; 1974; VALTER 1977; BENKŐ 1992; ZATYKÓ 2004).

A többi közép-európai országhoz hasonlóan a magyar régészet az 1990-es évekig nagyrészt elszigetelt maradt a nemzetközi kutatás elméleti vitáitól, és bár a processzuális paradigma vagy Új Régészet (*New Archaeology*) irányzatának kérdései időnként felvetődtek a hazai szakirodalomban, zömében hatástalanok maradtak (KALICZ–RACZKY 1977). Az 1990-es évektől kezdve különböző irányokból érkező hatások formálták a magyar tájrégészet fejlődését. A beruházásokhoz kapcsolódó, nagy felületű ásatások elindulása, a környezetrégészet fejlődése, a regionális kitekintésű kutatások növekedése, valamint a brit empirikus tájrégészeti iskola hatása a középkori régészetben, mind ösztönözték a hazai tájrégészeti szemlélet alakulását.

A nagyberuházásokhoz kapcsolódó megelőző feltárások elterjedése új perspektívákat nyitott egyrészt a sok korszakos, valamint a nagy felületű, sok lelőhelyet lefedő területek kutatása terén. Ezek az ásatások változásokat hoztak a feltárási módszerekben is, megjelentek a különböző távérzékelési technikák, a térinformatikai elemzések, szélesedett a geofizikai felmérések alkalmazása. Mindezek a módszerek nem csak a felhasználható adatok mennyiségét növelték jelentősen, de az értelmezéshez is tömeges és részletes térbeli adattal szolgáltak (RACZKY 2007). A René Goguey és Otto Braasch légifotó-programjaival (GOGUEY–SZABÓ 1995; GOGUEY 1997; BRAASCH 2003) korábban elindult régészeti célú légifotózás is új lendületet kapott: több hazai intézményben a túlnyomórészt nagy felületű feltárásokhoz kapcsolódó légifotó archívumok idővel térinformatikai műhelyekké alakultak (CZAJLIK–MARTON–HOLL 1997; CZAJLIK 2009; MIKLÓS 2010; BERTÓK–GÁTI 2014). Az időben és térben is kiterjesztett, sok-korszakos és nagy kiterjedésű felületek kutatásának előrelendítése mellett a nagyberuházáshoz kapcsolódó feltárások hozzájárultak olyan elméleti és módszertani vitákhoz is, mint a lelőhely fogalmának

kérdése. Számos kutató, a korábbi régészeti topográfiai kutatások lelőhely-központú megközelítésével vitatkozva, hangsúlyozta a leletszóródás statisztikai mérésén alapuló lelőhelyfelderítés szükségességét, valamint a hagyományos lelőhely fogalmán kívül eső jelenségek, régészeti korú táji elemek, szórványtelepek kutatásának fontosságát. Munkáikban a processzuális szemlélet módszertanára alapozva, a régészeti topográfiát már nem elsősorban lelőhelykataszterként, inkább a tájban megjelenő emberi tevékenységek és azok kapcsolatrendszerének feltérképezésére, valamint elemzésére szolgáló, térinformatikai, statisztikai rendszerként értelmezték (REMÉNYI–STIBRÁNYI 2011; MESTERHÁZY–STIBRÁNYI 2012; STIBRÁNYI–MESTERHÁZY–PADÁNYI–GULYÁS 2012; MESTERHÁZY 2013; PADÁNYI–GULYÁS ET AL. 2013;).

Különböző természettudományos vizsgálatokkal (radiokarbon mérések, paleobotanika, palinológia) már találkozunk az 1980-as évek ásatásain is (JEREM ET AL. 1984; 1985). A régészeti eredmények táji kontextusba helyezésének igénye és az emberi tevékenység környezeti hatásainak kutatása a 1990-es évektől a régészeti geológia fejlődését és egyre szélesebb körű alkalmazását eredményezték. A talajtani és pollenadatok, valamint a puhatestű (*mollusca*) és makrofosszília maradványok elemzése nem csak egy adott lelőhely lokális környezetéhez, de a természeti környezetben megjelenő emberi hatások és ezek időbeli változásainak megismeréséhez is fontos adatokkal szolgáltak. A régészeti geológiai elemzések elsőként az őskori kutatásokban jelentek meg, később terjedtek ki a fúrásminták felsőbb rétegeit jelentő középkor időszakára is (PÁLÓCZI HORVÁTH 1993; SÜMEGI 2003; GÁL–JUHÁSZ–SÜMEGI 2005; ZATYKÓ–JUHÁSZ–SÜMEGI 2007).

A nagy felületű ásatások megjelenése és a természettudományos módszerek régészeti alkalmazása mellett a regionális kutatások számának növekedése is hatott a tájrégészeti gondolkodás alakulására. Az 1980-as évektől több hazai, illetve nemzetközi együttműködéssel megvalósult projekt vizsgálta egy-egy kisebb régió településszerkezetét és kutatta az ott élő népesség kapcsolatrendszerét, valamint a közösségek és környezetük kapcsolatának különböző aspektusait (KOSSE 1979; SHERRATT 1983; RACZKY ET AL. 1985; BÖKÖNYI 1992; 1996; SZÓKE 1996). Az 1990-es évek mikroregionális kutatásaira egyre inkább jellemző a nem romboló módszerek hangsúlyos használata, geoarcheológiai (talajtan,

palinológia, paleohidrológia) és bioarcheológiai (DNS, stabil izotóp) elemzések alkalmazása, és ezzel együtt a lelőhelyközpontú szemlélet helyett az emberi tevékenység táji kontextusba helyezett kutatása. Bár az egyik legkorábbi tájrégészeti irányultságú regionális kutatás, az angol-magyar együttműködésben folyó Felső-Tisza-Projekt (1991–2004) (CHAPMAN ET AL. 2003) három mikrorégió megtelepedésének az őskortól a középkorig tartó időszakát fogta át, a természettudományos módszerek széles körét alkalmazó projektek nagyobb része ekkor még zömében őskori témákra fókuszált. Az ezredforduló környékén, az újkőkor településhálózatát feltáró nemzetközi kutatások széles körben használtak természettudományos módszereket (régészeti geológia, bioarcheológia, távérzékelés, térinformatika) amikor a településszóródás és a vízrajz kapcsolatának megismerését (PARKINSON 2006; GYUCHA–DUFFY–PARKINSON 2013), vagy egyes régiók határterületeinek környezeti viszonyait (BÁNYFFY 2004; 2013), vagy akár egy-egy lelőhely tájba ágyazott vizsgálatát célozták meg (WHITTLE 2007). Más, a bronzkorra összpontosító regionális projektek az egyes lelőhelyek feltárása mellett szisztematikus terepbejárások, térinformatikai elemzések és geofizikai felmérések segítségével tárják fel a településhálózatok és társadalmi hierarchia összefüggéseit, valamint rajzolják meg a környezeti tényezők és az emberi társadalmak közti dinamikus kölcsönhatások rendszerét (POROSZLAI–VICZE 2000; POROSZLAI–VICZE 2005; EARLE ET AL. 2011; 2012; P. FISCHL–KIENLIN–SERES 2012; KULCSÁR ET AL. 2014).

Míg az őskorral foglalkozó mikroregionális, tájszemléletű kutatásokban a processzuális és posztprocesszuális módszertan és elmélet termékeny alkalmazása honosodott meg, a középkori régészetben – feltehetően a hagyományos történeti kötődés miatt – a környezetrégészet (PÁLÓCZI HORVÁTH 1993; 1999; ZATYKÓ 2010) vagy a régészeti topográfia felől induló településszerkezeti vizsgálatok (BENKŐ 1992; ZATYKÓ 2004; STIBRÁNYI 2008; K. NÉMETH 2011; ZATYKÓ 2013;), illetve a térinformatikai eszközöket felhasználó regionális kutatások (PUSZTAI 2005; PETŐ 2018) mellett hangsúlyosan van jelen a brit empirikus tájrégészeti iskola gyakorlata is (LASZLOVSZKY 2008; ZATYKÓ 2011; SZILÁGYI 2014; ZATYKÓ 2015; SÁROSI 2016). Az utóbbi kutatások inkább a történeti és néprajzi megközelítést, mint a klasszikus antropológiai irányvonalat követik és elsősorban azokkal a táji jelenségekkel

foglalkoznak, amelyek értelmezése közelebb viszik az ember és a táj kölcsönhatásának, valamint a közösségek térbeli kapcsolatainak alaposabb megismeréséhez. A vizsgálatok ennek következtében nem elsősorban az egyes lelőhelyekre, hanem a lelőhelyeken kívüli területekre koncentrálnak, és olyan témákat vizsgálnak, mint a tájhasználat különböző módjai, vagy a közösségek közti kommunikációs rendszerek jellemzői. Módszereikben ezek a kutatások legtöbbször a totális régészet eszköztárát használják, azaz a zömében nem romboló régészeti adatokon kívül minden, a témában releváns információ elérésére és értelmezésére törekcszenek. Támaszkodnak az írott forrásokra, a térképes és távérzékelési (légifotó, műhold) adatokra, néprajzi eredményekre, valamint magát a tájat is régészeti forrásként tekintve, a különböző felszíni tájlemek (utak, árkok, hidak, csatornák, tavak, malomhelyek, határjelek, stb.) megfigyelésére.

MI A TÁJRÉGÉSZET VALÓJÁBAN?

A táj régészeti megközelítésének sokfélesége – a brit empirikus iskolától a német *Landschaftsarchäologie* szemléletén át a processzuális és posztprocesszuális irányzatokig – jól mutatja, hogy a tájrégészet napjaink talán egyik legkevésbé meghatározható régészeti fogalma. Mivel nincs pontos elmélete és szigorú módszertana, a tájrégészet inkább egy olyan értelmezési keretnek tekinthető, mely nagyban hozzájárul azon összetett folyamatok mélyebb megértéséhez, ahogyan az ember a természeti környezethez alkalmazkodva, tudatosan vagy tudattalanul alakította a tájat. Bár a természeti táj és kultúrtáj között nem húzható éles határ, a tájrégészet – eltérően a környezetrégészettől – a táj emberi aspektusára összpontosít. Célja a különböző táji jelenségek

felismerése és értelmezése, melyek az ember és környezete múltbéli kapcsolatáról, annak gazdasági, társadalmi vagy kognitív háttéréről árulkodnak.

A tájrégészeti megközelítések bár sokfélék, táj szemléletükben és az alkalmazott módszerek terén számos hasonlóságot mutatnak. A tájat sosem egy statikus, hanem egy állandóan változó, összetett, sokorszakos régészeti jelenségként tekintik. Mint egy régészeti palimpszeszt, a táj évezredek folyamán egymásra épülő változások eredménye, minden újabb emberi beavatkozás egy korábbi „történeti” tájat épít, alakít tovább. Mivel a tájat alkotó természeti és kulturális jelenségek rendkívül változatos természetűek, a tájrégészet a régészet egyik leginkább interdiszciplináris tudományterülete. A tájrégészetre a lelőhelynél szélesebb tekintés jellemző, településhálózatok, úthálózatok, territoriumok és kapcsolatok rendszerében gondolkodik, ezért a több lelőhelyet is magában foglaló (*multi-site*), illetve a lelőhelyen kívüli (*off-site*) területek kutatását is előtérbe helyezi. A nagy, akár több négyzetkilométert lefedő kutatási területek az alkalmazott módszerekre is hatással vannak. A tájrégész általában nem (vagy kevésbé) romboló régészeti módszerekkel dolgozik, mint a terepbejárások, régészeti geológiai mintavételek, távérzékelési és a geofizikai képalkotás technikái, vagy a térinformatikai feldolgozás.

A címben feltett kérdésre, hogy a tájrégészet vajon tudományterület, módszer, szemlélet vagy csupán egy éppen divatos régészeti irányzat, talán akkor adjuk a legőszintébb választ, ha mind a négy lehetőségre igent mondunk. Napjaink ökológiai kihívásai közt a tájrégészet a régészeti kérdések egyre népszerűbb megközelítését jelenti, sajátos módszertan jellemzi, ugyanakkor mára a régészetten belül önálló tudományterületként is létjogosultságot nyert.

Irodalom

- ASTON, M.–ROWLEY, T. 1974: *Landscape Archaeology: an Introduction to Fieldwork Techniques on Post-Roman Landscapes*. Newton Abbot.
- BÁNFFY, E. 2004: *The 6th millennium BC boundary in Western Transdanubia and its role in the Central European transition (The Szentgyörgyvölgy-Pityerdomb settlement)*. *Varia Archaeologica Hungarica* 15, Budapest.
- BÁNFFY, E. 2013: *The Early Neolithic in the Danube-Tisza Interfluve*. *British Archaeological Reports International Series* 2584, Oxford.
- BARFORD, P. 2001: Space, environment, and cultural landscapes in Polish archaeology. In: Darwill, T.–Gojda, M. (eds): *One Land, Many Landscapes*. Oxford 2001, 19–32.

- BARFORD, P.–BRZEZINSKI, W.–KOBYLINSKI, Z. 2000: The Past, Present and Future of the Polish Archaeological Record Project. In: Bintliff, J.–Kuna, M.–Venclová, N. (eds): *The Future of Surface Artefact Survey in Europe*. Sheffield 2000, 73–92.
- BARTOSIEWICZ, L.–MÉRAI, D.–CSIPPÁN, P. 2001: Dig up–Dig in: Practice and Theory in Hungarian Archaeology. In: Lozny, L. R. (ed.): *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. New York 2001, 273–337. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4419-8225-4_11
- BÁTKY Zs. 1905: Magyarország néprajza. In: György A. (szerk.): *Föld és népei V. Magyarország*. Budapest 1905, 173–237.
- BELÉNYESY, M. 1958: Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn in XIV. Jahrhundert. *Acta Ethnographia Hungaricae* 6 (1958) 265–321.
- BENDER, B. 1998: *Stonehenge: Making Space*. Oxford–New York.
- BENKŐ E. 1992: A középkori Keresztúrszék régészeti topográfiája – Die archäologische Topographie des mittelalterlichen Stuhles Keresztúr. *Varia Archaeologica Hungarica* 5, Budapest.
- BERTÓK, G.–GÁTI, Cs. 2014: *Old Times – New Methods. Non-invasive Archaeology in Baranya County (Hungary) 2005–2013*. Budapest.
- BINFORD, L. R. 1962: Archaeology as anthropology. *American Antiquity* 28:2 (1962) 217–225. DOI: <https://doi.org/10.2307/278380>
- BINFORD, L. R. 1980: Willow Smoke and Dogs' Tails: Hunter-Gatherer Systems and Archeological Site Formation. *American Antiquity* 45:1 (1980) 4–20. DOI: <https://doi.org/10.2307/279653>
- BONDÁR M. 2017: A topográfia előzményei és kezdetei – A topográfia a Régészeti Intézetben. In: Benkő E.–Bondár M.–Kolláth Á. (szerk.): *Magyarország régészeti topográfiája – Múlt, jelen, jövő. Archaeological Topography of Hungary – Past, Present, Future*. Budapest 2017, 104–124.
- BÖKÖNYI, S. (ed.) 1992: *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I. Reports on the Gyomaendrőd Project*. Archaeolingua Series Maior 1, Budapest.
- BÖKÖNYI, S. (ed.) 1996: *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary II. Prehistoric Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133*. Archaeolingua Series Maior 5, Budapest.
- BRAASCH, O. 2003: Die Donau hinab – archäologische Flüge in Ungarn. In: Visy Zs. (szerk.): *Régészeti műemlékek kutatása és gondozása a 3. évezred küszöbén*. Pécs 2003, 41–65.
- BRAUDEL, F. 1996: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában I–III*. Budapest.
- BUTZER, K. W. 1964: *Environment and Archaeology: An Introduction to Pleistocene Geography*. London.
- BUTZER, K. W. 1982: *Archaeology as Human Ecology: Method and Theory for a Contextual Approach*. New York. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558245>
- CHANG, K. 1968: *Settlement Archaeology*. Palo Alto.
- CHAPMAN, J.–SHIEL, R. S.–PASSMORE, D. G.–MAGYARI, E.–GILLINGS, M. 2003: *The Upper Tisza Project: Studies in Hungarian Landscape Archaeology. E-book 1: Introduction and Archaeological Field Survey in the Polgár Block*. York. https://archaeologydataservice.ac.uk/catalogue/uppertisza_ba_2003/html/home.htm
- CLARKE, D. L. 1972: *Models in Archaeology*. London.
- CLARKE, D. L. 1977: *Spatial Archaeology*. London.
- CRAWFORD, O. G. S. 1925: *The Long Barrows of the Cotswolds*. Gloucester.
- CRAWFORD, O. G. S. 1953: *Archaeology in the Field*. London.
- CZAJLIK Z. 2009: Légi régészet Magyarországon – Air photography in Hungary. In: Anders A.–Szabó M.–Raczky P. (szerk.): *Régészeti dimenziók. Tanulmányok az ELTE Régészettudományi Intézetének tudományos műhelyéből*. Bibliotheca Archaeologica 3, Budapest 2009, 23–36.
- CZAJLIK Z.–MARTON Á.–HOLL B. 1997: Az M3-as autópálya régészeti leletmentéseinek térinformatikai feldolgozása Hajdú-Bihar megyében – The GIS Processing of the Rescue Excavations Associated with the M3 Motorway in Hajdú-Bihar County. In: Raczky P.–Kovács T.–Anders A. (szerk.): *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései – Paths into the Past. Rescue Excavations on the M3 Motorway*. Budapest 1997, 153–155.
- DAVID, B.–THOMAS, J. 2010: Landscape Archaeology: Introduction. In: David, B.–Thomas, J. (eds): *Handbook of Landscape Archaeology*. Walnut Creek 2010, 27–43.
- EARLE T. K.–KREITER, A.–KLEHM, K.–FERGUSON, J.–VICZE, M. 2011: Bronze Age Ceramic Economy: The Benta Valley, Hungary. *European Journal of Archaeology* 14 (2011) 419–440. DOI: <https://doi.org/10.1179/146195711798356746>
- EARLE, T. K.–KISS V.–KULCSÁR G.–SZEVERÉNYI V.–POLÁNYI T.–CZEBRESZUK, J.–JAEGER, M.–POSPIESZNY, Ł. 2012: Bronzkori tájakon a Benta völgyében. Kutatások a központ és „háterszága” kapcsolatának megismerésére. *Magyar Régészet* 11:3, 1–5. http://www.magyarregeszet.hu/wp-content/uploads/2013/02/Bentavolgy_12T.pdf (utolsó hozzáférés: 2022. 03. 15.)
- EVANS, J. 1978: *An Introduction to Environmental Archaeology*. London.

- P. FISCHL, K.–KIENLIN, T. L.–SERES, N. 2012: Bronzezeitliche (RBA1-2) Siedlungsforschungen auf der Borsoder Ebene und im Bükk-Gebirge. Überblick und Neue Ergebnisse. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 51 (2012) 23–43.
- GÁL, E.–JUHÁSZ, I.–SÜMEGI, P. (eds) 2005: *Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary*. *Varia Archaeologica Hungarica* 19, Budapest.
- GOGUEY, R. 1997: Coopération franco-hongroise en Archéologie Aérienne: Cinq campagnes de recherches de 1993 à 1997. In: Oexle, J. (Hrsg.): *Aus der Luft – Bilder unserer Geschichte: Luftbildarchäologie in Zentraleuropa*. Dresden 1997, 83–89.
- GOGUEY, R.–SZABÓ, M. (eds) 1995: *L'histoire vue du ciel: Photographie aérienne et archéologie en France et en Hongrie*. Budapest.
- GOJDA, M. 2003: Archaeology and Landscape Studies in Europe: Approaches and Concepts. In: Laszlovszky, J.–Szabó, P. (eds): *People and Nature in Historical Perspective*. Budapest 2003, 35–51.
- GOJDA, M. 2011: Archaeology in current society. A Central European perspective. *Antiquity* 85 (2011) 1448–1453. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003598X00062177>
- GRAMSCH, A. 1996: Landscape Archaeology: of making and seeing. *European Journal of Archaeology* 4 (1996) 19–38. DOI: <https://doi.org/10.1179/096576696800688060>
- GYÖRFFY GY. 1963–1998: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza – geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae. 1–4*. Budapest.
- GYUCHA, A.–DUFFY, P. R.–PARKINSON, W. 2013: Prehistoric human-environmental interactions on the Great Hungarian Plain. *Anthropologie* 51/2 (2013) 157–168.
- HASSAN, F. A. 1979: Geoarchaeology: The Geologist and Archaeology. *American Antiquity* 44/2 (1979) 267–270. DOI: <https://doi.org/10.2307/279076>
- HODDER, I. 1978: *The Spatial Organization of Cultures*. London.
- HODDER, I. 1986: *Reading the Past: Current Approaches to Interpretation in Archaeology*. Cambridge.
- HODDER, I.–ORTON, C. 1976: *Spatial Analysis in Archaeology*. Cambridge.
- HOSKINS, W. G. 1955: *The Making of the English Landscape*. London.
- JAKÓ ZS. 1940: *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Település- és népiségtörténeti Értekezések 5, Budapest.
- JANKUHN, H. 1973: Archäologische Landesaufnahme. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 1: Aachen–Bajuwaren*. de Gruyter, Berlin – New York 1973, 391–394.
- JANKUHN, H. 1977: *Einführung in die Siedlungsarchäologie*. Berlin.
- JEREM E.–FACSAR G.–KORDOS L.–KROLOPP E.–VÖRÖS I. 1984: A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata I. – The archaeological and environmental investigation of the Iron Age settlement discovered at Sopron-Krautacker I. *Archaeologiai Értesítő* 111 (1984) 141–169.
- JEREM E.–FACSAR G.–KORDOS L.–KROLOPP E.–VÖRÖS I. 1985: A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata II. – The archaeological and environmental investigation of the Iron Age settlement discovered at Sopron-Krautacker II. *Archaeologiai Értesítő* 112 (1985) 3–24.
- KALICZ N.–RACZKY P. 1977: Új-e az „Újrégészet”? *Valóság* 6 (1977) 76–94.
- KOSSE, K. 1979: *Settlement Ecology of the Körös and Linear Pottery Cultures in Hungary*. British Archaeological Reports International Series 64, Oxford.
- KOSSINA, G. 1911: *Die Herkunft Germanen zur Methode der Siedlungsarchäologie*. Mannus-Bibliothek 6, Würzburg.
- KOVALOVSZKI J. 1957: *Régészeti adatok Szentes környékének település történetéhez*. Régészeti Füzetek 5, Budapest.
- KOVALOVSZKI J. 1965: Orosháza és környéke a magyar középkorban. In: Nagy Gy. (szerk.): *Orosháza története*. Orosháza 1965, 175–203.
- KULCSÁR G.–JAEGER, M.–KISS V.–MÁRKUS G.–MÜLLER, J.–PETŐ Á.–SERLEGI G.–SZEVERÉNYI V.–TAYLOR, N. 2014: Egy új kutatási program kezdetei: Kakucs Archaeological Expedition – KEX 1. *Magyar Régészet* 3/4, 1–7. http://files.archaeolingua.hu/2014T/Upload/cikk_Kulcsar_HU.pdf (utolsó hozzáférés: 2022. 03. 15.)
- KUNA, M. 2000: Surface Artefact Studies in the Czech Republic. In: Bintliff, J.–Kuna, M.–Venclová, N. (eds): *The Future of Surface Artefact Survey in Europe*. Sheffield 2000, 29–44.
- KUNA, M.–DESLEROVÁ, D. 2007: Landscape Archaeology and ‘Community Areas’ in the Archaeology of Central Europe. In: Hicks, D.–McAtackney, L.–Fairclough, G. (eds): *Envisioning Landscape: Situations and Standpoints in Archaeology and Heritage*. Walnut Creek 2007, 146–171.
- LASZLOVSZKY J. 2008: Az Európai Táj Egyezmény és a hazai tájrégészet. *Műemlékvédelem* 52 (2008) 101–104.
- LASZLOVSZKY, J.–SIKLÓDI, Cs. 1991: Archaeological Theory in Hungary since 1960. In: Hodder, I. (ed.): *Archaeological Theory in Europe: the Last Three Decades*. London–New York 1991, 272–298.

- LÜNING, J. 1982: Siedlung und Siedlungslandschaft in Bandkeramischer und Rössener Zeit. *Offa* 39 (1982) 9–33.
- LÜNING, J. 1997: Landschaftsarchäologie in Deutschland, ein Programm. *Archäologisches Nachrichtenblatt* 2–3 (1997) 277–85.
- MEIER, T. 2006: On Landscape Ideologies: An Introduction. In: Meier, T. (ed.): *Landscape Ideologies*. Archaeolingua Series Minor 22, Budapest 2006, 11–50.
- MÉRI I. 1952: Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és türkeve-mórici ásatások eredményeiről I. *Archaeologiai Értesítő* 79 (1952) 49–67.
- MÉRI I. 1954: Beszámoló a tiszalök-rázompusztai és türkeve-mórici ásatások eredményeiről II. *Archaeologiai Értesítő* 81 (1954) 138–154.
- MESTERHÁZY G. 2013: Regionális léptékű terepbejárás módszertani lehetőségeinek vizsgálata Magyarországon – Methodology and potentials of field surveys on a regional scale in Hungary. *Archaeologiai Értesítő* 138 (2013) 265–279. DOI: <https://doi.org/10.1556/ArchErt.138.2013.10>
- MESTERHÁZY G.–STIBRÁNYI M. 2012: Roncsolásmentes régészeti kutatások a Sárvíz-völgyében. *Magyar Régészet* 1/4, 1–4. http://www.magyarregeszet.hu/wp-content/uploads/2013/02/Mesterhazy_12T1.pdf
- MESTERHÁZY K. 1973: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe XI–XIII. századi településtörténetéhez I. – Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9–13. Jahrhunderten I. *Déri Múzeum Évkönyve* 1973, 95–174.
- MESTERHÁZY K. 1974: Régészeti adatok Hajdú-Bihar megye területe XI–XIII. századi településtörténetéhez II. – Archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Hajdú-Bihar in den 9–13. Jahrhunderten II. *Déri Múzeum Évkönyve* 1974, 211–266.
- MIKLÓS Zs. 2010: A légi fotózás szerepe a középkori régészetben – The Role of Aerial Photography in the Archaeology of the Middle Ages. In: Benkő E.–Kovács Gy. (szerk.): *A középkor és kora újkor régészete Magyarországon*. II. Budapest 2010, 853–870.
- MÜLLER R. 1971: *Régészeti terepbejárások a göcseji „szegek” vidékén és településtörténeti tanulságaik*. Zalaegerszeg. A Göcseji Múzeum kiadványai 30, Zalaegerszeg.
- K. NÉMETH A. 2011: A középkori Tolna megye egyházi topográfiájának módszertani tapasztalatai. In: Kővári K.–Miklós Zs. (szerk.): *Fél évszázad terepen. Tanulmánykötet Torma István tiszteletére, 70 születésnapja alkalmából*. Budapest 2011, 35–42.
- NEUSTUPNÝ, E. 1991a: Recent theoretical achievements in prehistoric archaeology in Czechoslovakia. In: Hodder, I. (ed.): *Archaeological Theory in Europe: the Last Three Decades*. London–New York 1991, 248–271.
- NEUSTUPNÝ, E. 1991b: Community Areas of Prehistoric Farmers in Bohemia. *Antiquity* 65 (1991) 388–395. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0003598X00079837>
- PADÁNYI-GULYÁS, G.–STIBRÁNYI, M.–MESTERHÁZY, G.–DEÁK, G. 2013: Familiar Road, Unfamiliar Ground. Archaeological Predictive Modelling in Hungary. In: Earl, Graeme, E.–Sly, T.–Chrysanthi, A.–Murrieta-Flores, P.–Papadopoulos, C.–Romanowska, I.–Wheatley, D. (eds): *Archaeology in the Digital Era, Volume II. e-Papers from the 40th Annual Conference of Computer Applications and Quantitative Methods in Archaeology (CAA), Southampton, 26-29 March 2012*. Amsterdam 2013, 694–709.
- PARKINSON, W. 2006: *The Social Organization of Early Copper Age Tribes on the Great Hungarian Plain*. British Archaeological Reports International Series 1573, Oxford. DOI: <https://doi.org/10.30861/9781841717883>
- PARSONS, J. R. 1972: Archaeological Settlement Patterns. *Annual Review of Anthropology* 1 (1972) 127–150. <https://doi.org/10.1146/annurev.an.01.100172.001015>
- PÁLÓCZI HORVÁTH A. 1993: A környezeti régészet szerepe Magyarországon a középkori kutatásban. In: R. Várkonyi Á.–Kósa L. (szerk.): *Európa híres kertje. Történeti ökológiai tanulmányok Magyarországról*. Budapest 1993, 44–66.
- PÁLÓCZI HORVÁTH, A. 1999: Environmental Archaeological Research at Visegrád in the Medieval Garden of the Royal Palace. In: Jerem, E.–Poroszlai, I. (eds): *Archaeology of the Bronze and Iron Age. Experimental Archaeology, Environmental Archaeology. Archaeological Parks. Proceedings of the International Archaeological Conference at Százhalombatta, 3-7 October 1996*. Archaeolingua Series Maior 9, Budapest 1999, 343–350.
- PETŐ, Zs. E. 2018: *Hermits in the Heart of the Hungarian Kingdom. Medieval Monastic Landscape of the Pauline Order in the Pilis*. Archaeolingua Series Minor 41, Budapest.
- POROSZLAI, I.–VICZE, M. 2000 (eds): *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Annual Report 1 – Field Season 1998*. Százhalombatta.
- POROSZLAI, I.–VICZE, M. 2005 (eds): *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Report 2 – Field Seasons 2000–2003*. Százhalombatta.

- PRINZ GY. 1922: *Magyarország településformái*. Budapest.
- PUSZTAI, T. 2005: The Archaeological Investigation of Kelemér-Mohosvár and the Medieval Settlement History of the Kelemér Area. In: Gál, E.–Juhász, I.–Sümegei, P. (eds): *Environmental Archaeology in North-Eastern Hungary*. *Varia Archaeologica Hungarica* 19, Budapest 2005, 411–424.
- RACZKY P. 2007: Az autópálya-régészet helyzete Magyarországon. Módszerek és tapasztalatok az 1990 és 2007 közötti munkálatok alapján – „Motorway archaeology” in Hungary. *Methods and Experience Base on the Works Carried out between 1997 and 2007*. *Archaeologiai Értesítő* 132 (2007) 5–36. DOI: <https://doi.org/10.1556/ArchErt.132.2007.1.1>
- RACZKY, P.–SELEANU, M.–RÓZSA, G.–SIKLÓDI, CS.–KALLA, G.–CSORNAY, B.–ORAVECZ, H.–VICZE, M.–BÁNYFY, E.–BÖKÖNYI, S.–SOMOGYI, P. 1985: Öcsöd-Kováshalom. The Intensive Topographical and Archaeological Investigation of a Late Neolithic site: Preliminary Report. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 14 (1985) 251–370.
- REMÉNYI L.–STIBRÁNYI M. 2011: Régészeti topográfia: ugyanaz másként. In: Kövári K.–Miklós Zs. (szerk.): „Fél évszázad terepen”. *Tanulmánykötet Torma István tiszteletére, 70. születésnapja alkalmából*. Budapest 2011, 189–198.
- SÁROSI, E. 2016: *Deserting Villages – Emerging Market Towns. Settlement Dynamics and Land Management in the Great Hungarian Plain: 1300–1700*. *Archaeolingua Series Minor* 39, Budapest.
- SHERRAT, A. 1983: The Development of Neolithic and Copper Age Settlement in the Great Hungarian Plain. *Oxford Journal of Archaeology* 1 (1983) 287–316. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0092.1982.tb00315.x>
- STIBRÁNYI M. 2008: A Sárvíz településhálózatának vázlata, avagy a templom és a hozzá vezető út – Outline of the Settlement Pattern of Sárvíz, or the Church and the Road Leading to It. *Alba Regia* 37 (2008) 189–197.
- STIBRÁNYI M.–MESTERHÁZY G.–PADÁNYI-GULYÁS G. 2012: *Régészeti feltárás előtt – vagy helyett. Régészeti lelőhely-azonosítás, térinformatika, prediktív modellezés – Before – or instead of – Archaeological Excavation Archaeological Site Identification, Geographic Information Systems, Predictive Modeling*. MNM NÖK Tudományos-népszerűsítő füzetek 5 – HNM NCHPC Popular Science Booklets 5, Budapest.
- SUHR, G. 2006: Settlement-, Environmental- and Landscape Archaeology in Eastern Central Europe between Anglo-American Influence and Communist Ideology. In: Meier, T. (ed.): *Landscape Ideologies*. *Archaeolingua Series Minor* 22, Budapest 2006, 97–114.
- SÜMEGEI P. 2003: *A régészeti geológia és a történelmi ökológia alapjai*. Szeged.
- SZABÓ I. 1937: *Ugocsa megye*. Magyarország és Nemzetiség. Tanulmányok a magyar népiségtörténet köréből I/1, Budapest.
- SZILÁGYI, M. 2014: *On the Road: The History and Archaeology of Communication Networks in East-Central Europe*. *Archaeolingua Series Minor* 35, Budapest.
- SZŐKE B. M. (ed.) 1996: *Archaeology and Settlement History in the Hahót Basin, South-West Hungary from the Neolithic to the Roman Age*. *Antaeus* 22 (1995 [1996]) Budapest.
- TAKÁCS L. 1980: *Irtásgazdálkodásunk emlékei. Irtásföldek, irtásmódok*. Budapest.
- TILLEY, C. 1994: *A Phenomenology of Landscape: Places, Paths and Monuments*. Oxford.
- VALTER I. 1974: A Bodroghköz honfoglalás kori és középkori településtörténete. *Agrártörténeti Szemle* 1–2 (1974) 1–55.
- WAHLE, E. 1941: *Zur ethnischen Deutung frühgeschichtlicher Kulturprovinzen: Grenzen der frühgeschichtlicher Erkenntnis*. Heidelberg.
- WHITTLE, A. (ed.) 2007: *The Early Neolithic in the Great Hungarian Plain: Investigations of the Körös Culture Site of Ecsefalva 23. Békés*. *Varia Archaeologica Hungarica* 21, Budapest.
- WILLEY, G. 1953: *Prehistoric Settlement Patterns in the Virú Valley, Perú*. Washington.
- ZATYKÓ, CS. 2004: Reconstruction of the Settlement Structure of the Medieval Nagyszakácsi (Somogy County). *Antaeus* 27 (2004) 367–431.
- ZATYKÓ Cs. 2010: Természeti táj – emberformálta táj: a középkori környezet rekonstrukciójának lehetőségei – Natural Landscape – Man-made Landscape: Possibilities for Reconstructing the Medieval Environment. In: Benkő E.–Kovács Gy. (szerk.): *Középkori és újkori régészetünk legújabb eredményei I–II*. Budapest 2010, 839–852.
- ZATYKÓ Cs. 2011: Integrált kutatások: a tájrégészet. In: Gróf P.–Horváth F.–Kulcsár V.–F. Romhányi B.–Tari E.–T. Biró K. (szerk.): *Régészeti Kézikönyv* CD ROM. Budapest 2011, 388–402.
- ZATYKÓ, CS. 2013: Settlement Pattern, Landscape Use in Medieval Berzence (Hungary) – Obrasci naselja, Korištenje krajolika u srednjovjekovnom Berzencu (Mađarska). *Podravski Zbornik* 39 (2013) 164–172.
- ZATYKÓ, CS. 2015: People beyond Landscapes: Past, Present and Future of Hungarian Landscape Archaeology. *Antaeus* 33 (2015) 371–390.

- ZATYKÓ, Cs.–JUHÁSZ, I.–SÜMEGI, P. (eds) 2007: *Environmental Archaeology in Transdanubia*. *Varia Archaeologica Hungarica* 20, Budapest.
- ZIMMERMANN, A. 2009: Landscape Archaeology in Central Europe. *Proceedings of Prehistoric Society* 75 (2009) 1–53. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0079497X00000281>
- ZVELEBIL, M.–BENEŠ, J. 1997: Theorising Landscapes: The Concept of the Historical Interactive Landscape. In: Chapman, J.–Dolukhanov, P. (eds): *Landscapes in Flux. Central and Eastern Europe in Antiquity*. *Colloquia Pontica* 3, Oxford 1997, 23–40.

© 2023 A szerző(k).

Ez a nyílt hozzáférésű publikáció megfelel a [Creative Commons BY-NC-SA 2.5](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/) szabványnak.

